

УДК 81'373

Кучеренко О. Ф., к. філол. н., доцент, Університет цивільного захисту України, кафедра мовної підготовки

**ДО ПРОБЛЕМИ ФУНКЦІОНУВАННЯ ТЕРМІНІВ
ЦИВІЛЬНОГО ЗАХИСТУ**

Стаття присвячена аналізу функціонування термінологічної системи, якою послуговуються співробітники Міністерства з надзвичайних ситуацій України. Зазначено, що українська термінологічна лексика цивільного захисту тільки-но виокремлюється як самостійна терміносистема. Формується реєстр термінів цивільного захисту, відбуваються зміни в обсязі понять термінів, загальновживані слова при функціонуванні в термінологічному полі набувають відповідного термінологічного значення

Ключові слова: термінологічна лексика, термінологічна система, термін, надзвичайна ситуація, цивільний захист, психологічний захист, психологічне забезпечення, екстремальна психологія, цивільна оборона, рятувальник

Постановка проблеми. Останніми роками предметом лінгвістичних досліджень стала термінолексика економіки, права, війська, медицини та інших галузей людського буття [Мурашко Л.В., Яремко Я.П., Литвин О.Г., Марченко В.П. та ін.]. На жаль, в українській лінгвістиці фактично немає мовознавчих розвідок, присвячених аналізу функціонування термінологічних одиниць, якими послуговуються співробітники Міністерства з надзвичайних ситуацій. Нерозв'язаними залишаються теоретичні та практичні проблеми використання досить розгалуженої структурно вищезазначеної спеціальної лексики.

Аналіз останніх досліджень. Визначальним для терміна як елемента певної терміносистеми є специфіка функціонування у сфері професійного слововжитку [Кочан І., Непийвода Н., Панько Т., Полюга Л. та ін.]. Сутність виокремлення термінологічних систем у складі української наукової мови пояснюється насамперед функціональними особливостями певної термінолексики. На думку Семенюк Є.П.: “*Функціонування систем з певними структурами зрештою становить зміст їхнього існування, і цим зумовлена особлива важливість функціонального підходу до пізнання явищ дійсності*” [6,143].

Кислухіна М.В. стверджує, що саме при функціонуванні терміна у відповідному термінологічному просторі відбуваються суттєві

класифікаційні, структурні, семантичні, синтаксичні та прагматичні зміни номінацій: *”Якщо призначення мовного засобу є збереження й вираження певного поняття, то одним з основних завдань функціонального підходу до аналізу номінативних одиниць мови має бути вивчення змін їхніх функцій у висловленні та переструктуруванні класифікаційних рівнів у системі мови”* [4,77].

Невирішені частини загальної проблеми. Термінологію цивільного захисту розглядаємо як специфічний функціональний різновид української загальнолітературної мови, який до останнього часу залишається недослідженим.

Основний матеріал. Безпосередній аналіз термінологічної лексики, що обслуговує сферу цивільного захисту, починаємо з терміна-назви цієї тематичної лексики : **цивільний захист**. Сучасні словники української мови (загальні та термінологічні) не містять номінації **цивільний захист**. Визначення терміна **цивільний захист** подано у Законі України Про правові засади цивільного захисту: *Цивільний захист – система організаційних, інженерно-технічних, санітарно-гігієнічних, протиепідемічних та інших заходів, які здійснюються центральними і місцевими органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування, підпорядкованими їм силами та засобами, підприємствами, установами та організаціями, незалежно від форм власності, добровільними рятувальними формуваннями, що забезпечують виконання цих заходів з метою запобігання та ліквідації надзвичайних ситуацій, які загрожують життю та здоров’ю людей, завдають матеріальних збитків у мирний час і в особливий період*” [1,3]. У тлумаченні терміна **цивільний захист** чітко визначені особливості важливого поняття терміносистеми, що створюється: система заходів для передбачення та усунення надзвичайних ситуацій .

Слова **захист** та **оборона** зафіксовано у словниках як синонімічні: *”1.захист, оборона, заслона, безпека, рідко”*[7,т.1,573], *”оборона див. 1. захист”*[7,т.2,31]. До складу аналізованої лексики входить тільки термінологічна номінація **захист**. Академічний словник української мови надає терміносполучення **цивільна оборона**: *”Цивільна оборона – система загальнодержавних оборонних заходів для захисту населення та об’єктів народного господарства від ракетно-ядерної, хімічної, бактеріологічної та інших видів сучасної зброї”*[8,т.11,208]. **Цивільну оборону** розуміють як систему заходів захисту цивільного населення від наслідків застосування сучасної зброї (ракетної, ядерної, хімічної,

бактеріологічної та ін. видів), а **цивільний захист** – як систему захисту знову ж таки цивільного населення від надзвичайних ситуацій. Наведені визначення ілюструють суттєві відмінності в обсязі понять. Хоча обидва термінологічні сполучення містять слово **цивільний** у значенні: "2. який не належить до війська, не стосується військових справ, не-військовий" [8, т.11, 208]. Термінологічна система, що поступово вибудовується, визначає стрижневою номінацію **захист**, не **оборона**, можливо, щоб уникнути перетинання термінологічних понять. Один термін з обсягом поняття усталеним, зафіксованим у спеціальних та загальних словникових джерелах, у нормативній літературі вже існував в українській науковій мові (**цивільна оборона**), інший – (**цивільний захист**) нещодавно з'являється, має тлумачення тільки у законодавчих та нормативних документах і поки що незафіксований у термінологічних словниках. Поняттєві відмінності зазначених вище терміносполучень спричинені не лінгвістичними, а екстралінгвістичними факторами (розвиток науки, техніки, суспільства), що виокремлюють нову сферу діяльності людини, спрямовану на профілактику та ліквідацію надзвичайних ситуацій. Обсяг поняття **цивільний захист** ширший, ніж **цивільна оборона** (надзвичайні ситуації створюються у разі застосування будь-яких видів сучасної зброї та у разі пожеж, техногенних й природних катастроф).

До системи цивільного захисту, що вибудовується, входить значна кількість структурних одиниць, які формують тематичну групу **"психологічне забезпечення при надзвичайних ситуаціях"**. Кожний структурний елемент зазначеної групи стає терміном на сучасному етапі формування та функціонування української термінології цивільного захисту (пор.: **екстремальна психологія, стрес, стресова ситуація, психологічний захист, психологічний вплив, психологічне забезпечення, емоційна стійкість, суїцидальна поведінка**), має відповідний обсяг та зміст поняття.

Реєстр термінів і терміносполучень цивільного захисту ще не сформовано та не окреслено остаточно. Зазначена термінологічна система змінюється кількісно та якісно, оскільки вона тепер містить терміноодиниці, що стосувалися пожежної справи, терміни, які відбивали поняття цивільної оборони та багатьох інших термінологічних систем. При формуванні терміносистеми цивільного захисту зафіксовано використання синонімічних терміносполучень (пор.: **пожежна охорона, пожежно-рятувальна служба, рятувальна служба, слу-**

жба цивільного захисту), поява яких також пояснюється нелінгвістичними факторами. Із розвитком термінологічної системи та відповідної служби, яка об'єднує багато функцій щодо попередження та ліквідації надзвичайних ситуацій, з'являється термін **рятувальна служба**, згодом – **служба цивільного захисту**, що зафіксовано у різноманітній спеціальній літературі як синонімічні. Нормативні ж документи подають термін **служба цивільного захисту**, у тлумаченні якого чітко визначені особливості важливого поняття терміносистеми, що створюється: “*Служба цивільного захисту – державна служба особливого характеру, пов’язана із забезпеченням пожежної безпеки, запобіганням і реагуванням на інші надзвичайні ситуації техногенного, природного та військового характеру, ліквідацією їх наслідків, захистом населення і територій від їх негативного впливу*” [1]. Цей термін й використовуватиметься в подальшому.

Визначено суттєві значеннєві відмінності терміноодиниць, бо формується нова терміносистема, як вже зазначалося, з декількох інших, які майже не перетиналися (пор.: **протипожежний захист** – термін пожежно-технічної термінологічної системи / **цивільний захист** – номінація терміносистеми цивільного захисту ; **служба протипожежного захисту** – складник пожежно-технічної термінологіки / **служба цивільної оборони** – термін цивільної оборони, **служба цивільного захисту** – терміносполучення цивільного захисту тощо).

Терміносистема залучає до складу загальноновживані слова, які набувають термінологічного значення. У процесі термінологізації загальноновживаних слів також спостерігається явище синонімії, зумовлене вже лінгвістичними явищами, неприпустиме для терміновживання. Переконливим прикладом існування синонімічних семантичних зв’язків є лексеми **рятувальний/ рятівний, рятувальник/ рятівник**, що різняться словотвірними елементами. Номінація **рятувальний** у загальноновживаних словниках має значення “*призначений для рятування кого-небудь, чого-небудь*” [8, т.8,926], [8, т.2,592-593], відповідно **рятувальник** “*той, хто займається рятуванням кого-небудь, чого-небудь*” [8, т.8,926]. Багатозначне слово **рятівний**, яке серед інших значень має значення: “*те саме, що рятувальний*” [8, т.8, 926], та однокореневе **рятівник** синонімічні до **рятувальний/рятувальник**. Семантичні особливості наведених синонімічних одиниць у наявності сталої ознаки “**призначення** для рятування”. Представлені вище синоніми доповнюють лексеми **рятівничий, рятунковий**, які мають позначки рідко вживані [8, т. 2, 592].

“Російсько-український словник наукової термінології” як термін подає тільки *рятівний*. У літературі не зафіксовано *рятівничий*, *рятунковий*, лише терміноодиниці *рятувальний/ рятівний* (*рятувальна мотузка/ рятівна мотузка, рятувальна драбина/ рятівна драбина, рятувальний рукав/ рятівний рукав, рятувальний пристрій/ рятівний пристрій* тощо). Термінологічне поле означеної лексики згодом визначить найбільш прийнятний термін.

Багато термінологічних одиниць, що функціонують у цьому термінологічному просторі, не мають поняттєвої системності. Потребує уточнення тлумачення терміна *надзвичайна ситуація*, який розуміють як непередбачену екстремальну ситуацію, що створюється природними, техногенними, військовими чинниками, попереджається та усувається системою цивільного захисту. Ця система виявляється в режимі функціонування (використовує відповідні терміни – *режим функціонування єдиної системи цивільного захисту, режим повсякденного функціонування єдиної системи цивільного захисту*), тобто попередження та в режимі ліквідації (для чого застосовує наступні термінологічні номінації – *режим підвищеної готовності, режим надзвичайної ситуації, режим надзвичайного стану, режим воєнного стану*). Відмінності понять термінів *режим надзвичайної ситуації* та *режим надзвичайного стану* у нормативних документах та у термінологічних словниках не відбито.

Сучасні мовознавці-термінологи акцентують увагу на багаторівневій системі норм та стандартів термінів української наукової мови [4; 5; 6]. Кияк Т., наголошуючи на проблемах нормалізації науково-технічної термінології, вирізняє лінгвістичну нормалізацію, яка стосується правильності творення та вживання термінів; змістовну нормалізацію, що актуалізує проблеми дефініції терміна, змістовних відношень терміна та його визначення, загальної змістової характеристики терміна; та логічну нормалізацію, яка торкається моментів формування ієрархії понять, структури понятійної бази термінології певної галузі, визначення понятійної точності терміна [5].

У розглянутих законодавчих матеріалах терміни та визначення подано в розділі Загальні положення, тобто у кожному з цих документів є відповідна термінологічна база. Часто одні й ті самі терміни та їх визначення повторюються й переходять до іншого документа без змін у нормалізації (пор.: *аварія, катастрофа, психологічний вплив, психологічне забезпечення та ін.*), що свідчить про поступовість формування загального фонду термінології цивільного захисту

на сучасному етапі та відсутність ієрархії понять, відповідної до певного рівня розвитку галузі .

У Законі України Про захист населення і територій від надзвичайних ситуацій техногенного та природного характеру вміщено наомість іншу термінономінацію **захист населення і територій від надзвичайних ситуацій техногенного та природного характеру**, визначення якої наводимо повністю, щоб продемонструвати розбіжності у дефініціях: *”система організаційних, технічних, медико-біологічних, фінансово-економічних та інших заходів щодо запобігання та реагування на надзвичайні ситуації технічного та природного характеру і ліквідації їх наслідків, що реалізуються центральними та місцевими органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування, відповідними силами та засобами підприємств, установ та організацій незалежно від форм власності і господарювання, добровільними формуваннями і спрямована на захист населення і територій, а також матеріальних і культурних цінностей та довкілля* “[2].

Визначення термінономінації **об’єкт підвищеної небезпеки** у Законі України Про захист населення і територій від надзвичайних ситуацій техногенного та природного характеру: *”об’єкт, який згідно з законом вважається таким, на якому є реальна загроза виникнення аварії та/або надзвичайної ситуації техногенного та природного характеру”* [2] та у Законі України Про об’єкти підвищеної небезпеки: *”об’єкт, на якому використовується, виготовляється, переробляється, зберігається або транспортуються одна або кілька небезпечних речовин чи категорій речовин у кількості, що дорівнює або перевищує нормативно встановлені маси, а також інші об’єкти як такі, що відповідають закону, є реальною загрозою виникнення надзвичайної ситуації техногенного та природного характеру”* [3] зовсім не є тотожними, хоча термін, який вони представляють, один. Крім того, Закон України Про об’єкти підвищеної небезпеки містить дефініцію ще однієї термінономінації – **потенційно небезпечний об’єкт**: *”об’єкт, на якому можуть використовуватися або виготовлятися, перероблятися, зберігатися”* [3].

Висновки. Класифікаційні, структурні, семантичні зміни термінономінацій переконливо свідчать про виокремлення терміносистеми цивільного захисту. Функціональні особливості термінів цивільного захисту, безперечно, зумовлені специфікою цієї сфери діяльності та законами українського термінотворення.

ЛІТЕРАТУРА

1. Закон України Про правові засади цивільного захисту//Пожежна безпека: Нормативні акти. Протипожежні вимоги в галузі проектування та будівництва.–К.:ТОВ “ Пожінформтехніка”,2005.– 496 с.
2. Закон України Про захист населення і територій від надзвичайних ситуацій техногенного та природного характеру, 2000
3. Закон України Про об’єкти підвищеної небезпеки, 2001
4. Кислухіна М.В. Функціонально семантичний аспект субстантивованих термінів / Мовознавство.– 2003.– № 5.– С.76 – 79.
5. Кияк Т. Мовна політика і термінознавство// Вісник : Проблеми української термінології. – Львів: Вид- во НУ “Львівська політехніка “, 2004.–№ 503.– С. 8– 11.
6. Семенюк Е.П. Общенаучные категории и подходы к познанию.– Л.– 1978.–277с.
7. Словник синонімів української мови: В 2-х т./А.А.Бурячок, Г.М.Гнатюк, С.І. Головащук та ін.– К.: Наукова думка, 1999–2000.– Т.1–2.
8. Словник української мови: В 11 т .– К.: Наукова думка, 1970–1980.–Т.1– 11.

<http://nuczu.edu.ua/>